

Niels-Holger Larsen

Bornholmsk
byggeskik

på landet



BORNHOLMS MUSEUM
1983

Byggeskik

– konstruktioner og farver 1600-1900

Oversigt

Bindingsværk var i 1600-tallet den mest udbredte byggemåde på landet i Danmark og i vore nabolande rundt langs Østersøen. Det var kun få steder laftehuse og bulhuse helt af træ eller grundmurede huse helt af mursten eller natursten var almindelige som landbrugsbygninger. På Bornholm er man formentlig i middelalderen begyndt at bygge i bindingsværk.

De ældste, kendte huse, som er bevaret på Bornholm, er bygget i 1600-tallets midte. De findes i Svaneke og Rønne, hvor hovedparten af bebyggelsen var gårde med avlsbygninger for købmænd og embedsmænd. Efter alt at dømme har byernes gårde ikke adskilt sig væsentligt fra bøndergårdenes bygninger bortset fra nogle mere præsentable huse.

Disse få 1600-tals bygninger er dog et alt for spinkelt grundlag for en præcis karakteristik af den tids byggeskik. Af bevaret arkivmateriale fremgår imidlertid, at konstruktionen var lerklinet bindingsværk med halm- eller lyngtage og at gavltrekanterne var lukkede med risfletning, lerklining eller brædder. På de større og mere fornemme gårde forekom murede tavl og tegltage. Det var også kun på sådanne gårde, at høje fodmure med kældre fandtes. Normalt byggede man på det skrå terræn og lod stort set gulvene følge dette, med trappetrin mellem rummene, hvad der bl.a. kunne

ses på de tidligere stuehuse under Damaskegård.

Fra 1700-tallets anden halvdel har vi betydeligt flere gårde, som belyser byggeskikken. De viser, at bindingsværksbyggeriet fra denne periode med rimelighed kan betegnes som et højdepunkt i håndværksmæssig forstand. Udnyttelsen af det sparsomme egetræ var meget bevidst i en solid konstruktion. Det karakteristiske ved stuehusenes bindingsværk er fodtømmeret, udskårne gavlknægte og manglende skråstivere. Fodtømmer og gavlknægte er uden tvivl en tradition, som kan have strakt sig tilbage i 1500-tallet, hvorimod det er mere usikkert, om man altid har bygget uden skråstivere.

På grund af de økonomisk dårlige tider i begyndelsen af 1800-tallet var der stilstand i byggeriet, og vi kender derfor kun lidt til bygningerne fra disse årtier. Først fra 1820'erne kom der atter gang i byggeriet, og da havde bindingsværket ændret sig i konstruktion og karakter. Længerne blev bygget bredere, og fodtømmer og gavlknægte var gået af brug; vel nok som følge af træmangel samt en generel stilændring, hvor udsmykninger blev mere forenklede eller helt udeladt. Frem til ca. 1870 opførtes der mange smukke, enkle og velbyggede udlænger og stuehuse i bindingsværk. Konstruktionernes opbygning og tømmerets tilhugning afspejler en større håndværksmæssig rutine og måske endda skoling.



Fig. 48. Maegård, 3. slg. i Olsker. Stuehuset er endnu bevaret, medens udlængerne er udskiftede efter en brand 1939. Stuehusets gavlv er usædvanlig med bindingsværk i overgavlen. Dette ses af og til på gårde tæt ved byerne eller på større gårde. Tre fag længere inde findes imidlertid en tidligere bræddegavl med gavlnægte og notspær. Stuehuset, som formentlig er bygget 1777, blev nemlig forlænget i begyndelsen af 1800-tallet. Den bageste del af stuehuset er også ændret, idet denne blev forlænget og gjort bredere ca. 1862. Den østre længe, nærmest vejen, er opført samtidig i en sidebåndskonstruktion, som er typisk for den tids udlænger. Foto o. 1910.

1800-tallets anden halvdel er præget af ændringer i konstruktioner og materialer. Den stigende brug af brændte mursten bevirkede, at gamle traditioner for bindingsværkets opbygning blev brudt. I 1840-50'erne dukkede således et nyt princip op, en såkaldt sidebåndskonstruktion, hvor kun stolperne stod synlige, idet stolperne indvendig blev forbundet med lange tømmerstykker. Sidebånd blev kun sjældent benyttet i gårdenes stuehuse; her byggede man enten i traditionelt bindingsværk eller i grundmur. Derimod brugte man sidebånd i udlængerne, i husmændenes bygninger og i de mindre byers små huse.

Man begyndte desuden at opføre bygninger helt af mursten eller natursten. De første stuehuse i grundmur byggedes

lige efter 1800, men det er tilsyneladende først små 50 år senere, at denne byggemåde i »brandmur« blev almindelig. Mange stuehuse i bindingsværk blev også forsynet med gavle helt af mursten for bedre at modstå vejrliget, og tavlene blev ligeledes oftere udmuret med mursten.

I 1800-tallets sidste årtier prægedes bygningerne efterhånden af nye tagdækningsmaterialer som træspån, tagpap og de dyre tagsten samt senere de noget billigere cementtagsten.

Den byggeskik, som med rette kan betegnes som bornholmsk, ebbede således langsomt ud i slutningen af forrige århundrede. Herefter adskilte byggeriet sig ikke væsentligt fra det øvrige Danmarks landbrugsbyggeri.

Bindingsværk

Princip og udførelse

En bygning i bindingsværk består dels af et bærende tømmer skelet, bindingsværket, som på bornholmsk kaldes »ujnneré«, underdel, og dels af et »ouanré«, overdel, som udgør hele tagkonstruktionen. Begge dele blev i princippet udført i lighed med vor tids elementbyggeri, idet både ujnneré og ouanré blev »afbundet«, det vil sige tilhugget og samlet på jorden. Efter nummereringen af de enkelte stykker blev siderne atter skilt ad, for senere som elementer at blive opstillet på fodmuren.

Ujnneré. Konstruktionens bærende dele bestod af stolper og bjælker. De var sam-

lede til »bindt« eller »buntet« af to overfor hinanden stående stolper og en »bind«-bjælke. Stolperne blev sat lidt »på stred«, d.v.s. de hældede lidt indad foroven, 10-15 cm ud af lod. Dette er især tydeligt på de ældste bygninger. Efter sigende skulle det gøre bygningerne mere stabile. Bindtene blev et efter et rejst fra en ende, enten med stolperne stående direkte på fodmuren eller på en *fodrem*, som er et langt, vandret tømmerstykke, lagt ud på fodmuren. Mellem hvert bindt blev »fyldtømmeret«, d.v.s. løsholter og oplængder, indsat ved opstillingen.

Bindtene blev til sidst sammenholdt og fastlåst af lange tømmerstykker, *tagremmene*, som man kaldte »lejder«. Heri var der udstemmet en række taphuller

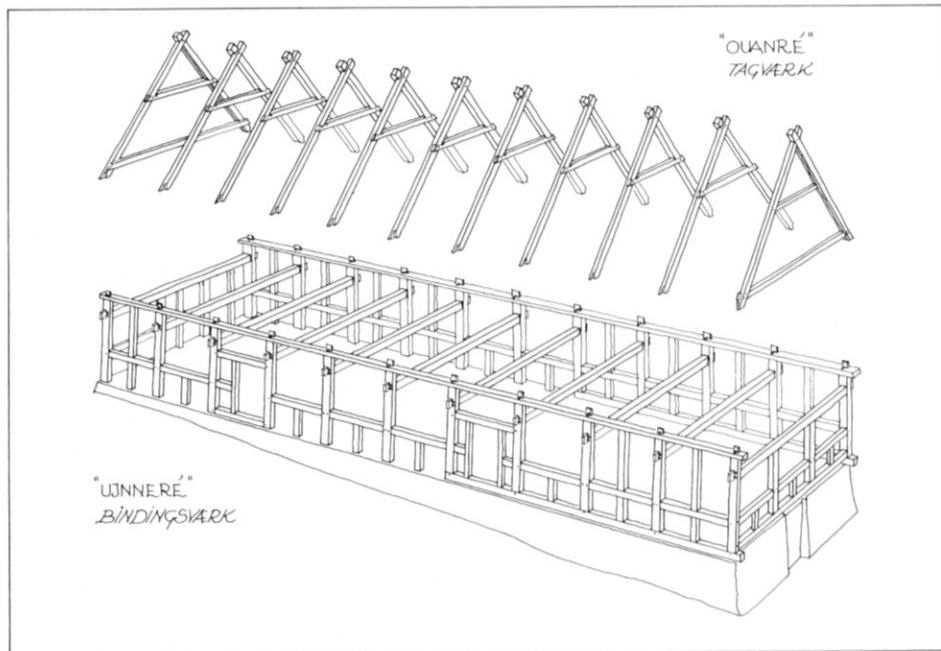


Fig. 49. Bindingsværksbygning. Man skelner mellem selve bindingsværket, »ujnneré«, og tagkonstruktionen, »ouanré«, som blev »afbundet« hver for sig.

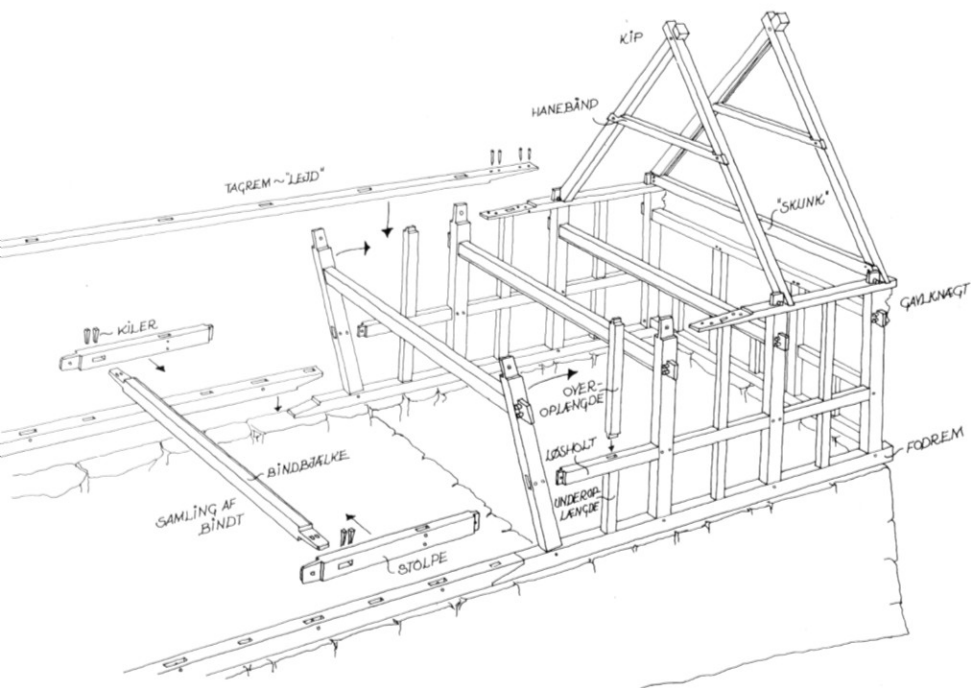


Fig. 50. Rejsning af bindingsværk. Bindt for bindt blev tømmer skelettet rejst fra en ende og låst sammen med dyvler. Bindingsværk uden fodtømmer blev rejst efter samme princip. På tegningen er vist to spær; disse blev dog først rejst efter at hele bindingsværket var samlet.

for stolpernes lange tapper, som stak op over lejden. Når lejden var lagt på, kunne ingen tømmerdele i konstruktionen tages ud, da alt var samlet med tapforbindelser. Til slut blev alle disse tapsamlinger trukket tæt sammen og låst med trænagler. Man sagde, at tømmeret således var »afboret og fornaglet«.

Hermed var ujnneré samlet, og derpå kunne ouanré, d.v.s. tagspærene rejses.

Træsorterne

Træet til bindingsværkets tømmer fik man fra egne skove, eller det måtte købes hos andre, måske importeres. Tømmer kunne også erhverves ved strandsauktioner.

Man foretrak det stærke og holdbare egetræ, og det er typisk for de ældste bygninger fra 1600-1700-årene, at alt tømmer var eg. Til tagtømmer blev eg ligeledes foretrukket, men andre træsorter kunne også anvendes her. Fyr og gran blev brugt til bræddegavle, lofter og gulve. Til snedkerarbejde, såsom døre, vinduer og paneler, foretrak man fyr. Senere i 1700-tallet blev det mere almindeligt at anvende fyr og gran til tømmer, fortrinsvis til bjælker og lejder. Der voksede imidlertid ikke nåletræer på Bornholm, før disse træsorter i begyndelsen af 1800-tallet blev plantet i Almindingen og i sandflugtsskovene. Nåletræ måtte derfor importeres fra de øvrige nordiske

lande og sydfra, fortrinsvis fra Pommeren. Det langsomt- og tæt voksende *svenske* fyr blev foretrukket til snedkerarbejde, og det *pommerske* til tømmer, brædder og planker, fordi det var mere groft, men stærkt og holdbart og kunne fås i store dimensioner.

Som følge af manglende egetræ ser man jævnligt andre træsorter benyttet i 1800-tallets bindingsværk, såsom *elm*, *ask* og *fyr*. Da Rømers *graner* blev tilstrækkelig store, forsøgte man sig også med dette »Alminjsgren«, med det rådne hurtigt og var derfor uegnet til bindingsværk. Til bjælker kunne *asp* bruges, men mest i udlængerne. *Bøg* voksede kun ganske få steder på øen, før Rømer plantede det i Almindingen, men bøg var i øvrigt sjældent benyttet som bygningstømmer.

I tagtømmeret finder man flest træsorter, tit blandet med stumper af gamle

egespær og skibstømmer, for eksempel kløvede master.

Tømmerets tildannelse

Når træet var fældet, skulle det gerne ligge et år inden tilhugning og opskæring, men meget ofte blev det straks forarbejdet. Stammerne eller »stokkene« blev nøje *sorteret*. Alt efter hvor lange, rette og tykke stokkene var, blev de udvalgt til de forskellige dele i bindingsværket. Til fodtømmer og bjælker blev de bedste anvendt. Dernæst til lejder, stolper, løsholter og oplængder, og endelig de mest krogede og simple til tagspærene. Det mest rette tømmer blev lagt i salsenden og i stuerne, og det mere krogede i bryggersenden. Til salen og stuerne, hvor bjælker skulle stå synlige og spænde frit i hele længens bredde, blev de bedste stykker udvalgt. De skulle være både rette, kraftige og skarpkant-

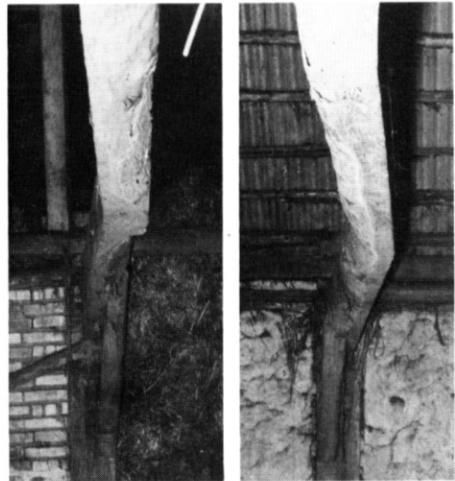
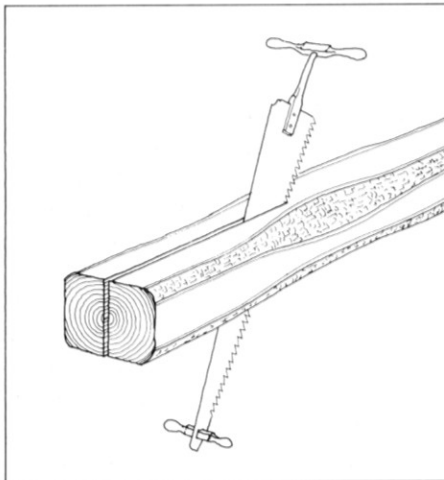


Fig. 51. Tømmerstokkene blev først hugget i firkant med økse og siden kløvet med en langsav af to mand over en »savgrav« eller på høje bukke. Man fulgte ofte stammernes krumning, når der skulle skæres spærtømmer og simple bjælker. Dette ses på fotografierne, som viser to bjælker skåret af den samme kævle, som har haft »knæk«.

tede. Bjælkerne i bryggersenden kunne være ringere, og over skillevæggene kunne de være i mindre dimension. Gavlbjælkerne var gerne af egetræ for at modstå vejrliget.

Efter en første sortering af stokkene skulle de *tilhugges* i forskellige dimensioner. Det foregik med økse, hvormed de huggedes i firkant, mere eller mindre skarpkantede alt efter anvendelse. Alt tømmeret til bindingsværket blev derefter *kløvet* med sav. Herved blev alle retsiderne, som skulle vende udad, skarpkantede, og det gode, stærke kernetræ vendte på denne måde udad. Var stokkene meget kraftige, kunne de firkløves.

Som regel lod man savsporene stå, men skulle det være fint, blev retsiderne *høvlede*. Bindbjælker, som skulle stå synlige i stuerne, blev altid høvlede og forsynet med kantprofiler.

Når dette slidsomme arbejde med behugning og opskæring var tilendebragt, kunne tømmerne begynde at »*hugge tømmeret sammen*«. Først blev lejderne og det eventuelle fodtømmer lagt ud og samlet i hele husets længde. På disse afsattes fagene, eller »*stolperummene*«, som de kaldtes. Bygningens ruminddeling måtte planlægges på dette tidspunkt, så man vidste, hvor skillerum, døre og vinduer skulle placeres.

Fagbredderne var ikke ensartede. De var for eksempel smallere i salen og i stuerne, medens de var meget brede i skorstensfagene. Se side 73.

Langsiderne blev først hugget sammen. Efter at stykkerne var nummererede, blev siderne atter skilt ad, hvorefter bindbjælkerne samledes til bindt med hvert sit stolpepar.

Hermed var ujnneré klar til rejsning.

Ouanré, tagspærene, blev afbundet og rejst på lignende måde.

1600- og 1700-årenes fodtømmer og gavlknægte

Brugen af fodtømmer under facader og gavle og brugen af gavlknægte på hjørnestolperne hørte til i den samme tidsperiode. Begge dele fandtes nødvendigvis ikke på samme bygning, og endvidere var det sjældent, at udlænger havde fodtømmer og gavlknægte.

Fodtømmer

Som omtalt var bindingsværket i 1700-tallet, og sandsynligvis også tidligere, meget ofte forsynet med fodtømmer. Fodremmene var ikke konstruktivt nødvendige, idet løsholter og lejder til sammen var tilstrækkelige til at binde tømmeret sammen. Dog gjorde fodremmene konstruktionen mere stabil, og det var tillige lettere at opstille tømmeret på fodremme.

De fleste steder i det øvrige Danmark lå fodremmene i samme højde i gavle og langsider og var samlet som en firkantet ramme. Dette ses aldrig på Børnholm. *Gavlremmene* lå her højere og var tappet ind i siden på hjørnestolperne. Det gjorde hjørnesamlingen mere solid, idet man undgik at få to tømmerensamlinger oven i hinanden; hjørnestolpens fodtap gik ikke ned i remmenes hjørnebladsamling.

Fodremmen skulle være af langt og godt egetømmer i en kraftig dimension, som det dengang var vanskeligt at skaffe. Dette krav, samt det at fodtømmeret kostede mere arbejde, har sikkert været grunden til, at man indskrænkede brugen deraf f.eks. til gavlen eller til den del af langsiden, hvor kælder og sal fandtes.

I Østerlars er der på et par gårde fundet »*syldstykker*«. Det er tømmerstykker, som svarer til løsholterne, men syldstykkerne lå helt nede på fodmuren mellem

stolperne og tappet ind i disse. Syld er et gammelt dansk ord for stenfundament. Syldstykker har dog næppe været meget udbredt på Bornholm.

Fodtømmeret er meget udsat for råd og er derfor mange steder forsvundet.

Gavlknægte

Der er grund til at omtale gavlnægtene nøjere, fordi der, såvidt vi ved, ikke er noget sted i Danmark og nærmeste nabolande, hvor de har været så udbredte som her på øen. Lignende udsmykning med konsolknægte fandtes ganske vist

på Lolland, i Sønderjylland, på Sydfyn, på Samsø samt i Skåne på Helsingborg-egnen. De bornholmske gavlnægte adskiller sig imidlertid ved kun at sidde på hjørnestolperne, og knægtene er udska- ret i eet med stolperne. I de andre egne, bortset fra Skåne, var der knægte på alle stolper i gavlen, og de var sat på som lø- se konsoller.

Foruden den dekorative virkning havde gavlnægtene den funktion, at gavltrekanterne blev trukket lidt ud over undergavlen og således beskyttede denne mod regnvand.

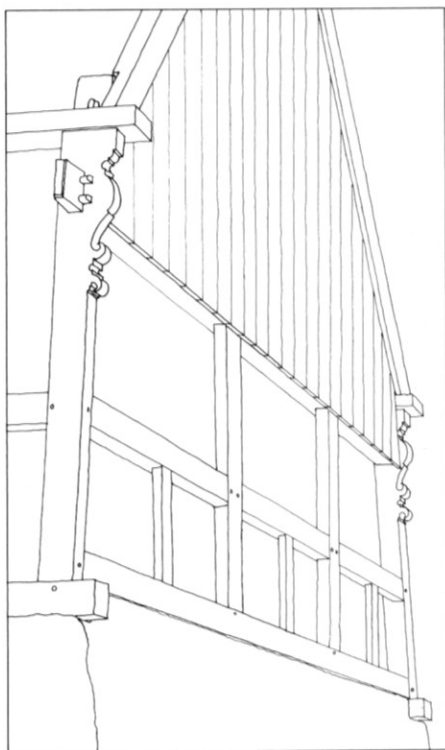
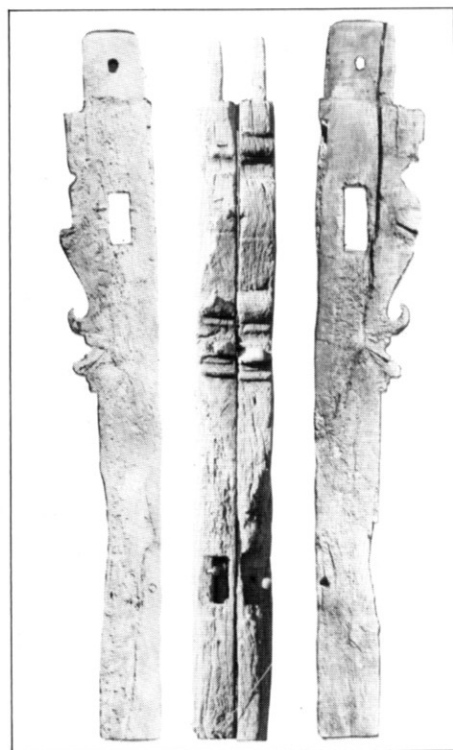


Fig. 52. Hjørnestolper med gavlnægte. Disse stolper stammer fra Bakkegård, 14. vgd. i Nyker, og er de flotteste gavlnægte, vi kender. Stuehuset er opført 1762. Fotografiet viser, at stolpeparret er skåret af samme egekævlé. Det karakteristiske ved de bornholmske gavlnægte, at knægten er udska- ret i selve stolpen, ses tydeligt på disse stolper. Stolperne har oprindeligt været længere, som vist på rekonstruktionstegningen. Bornholms Museum.

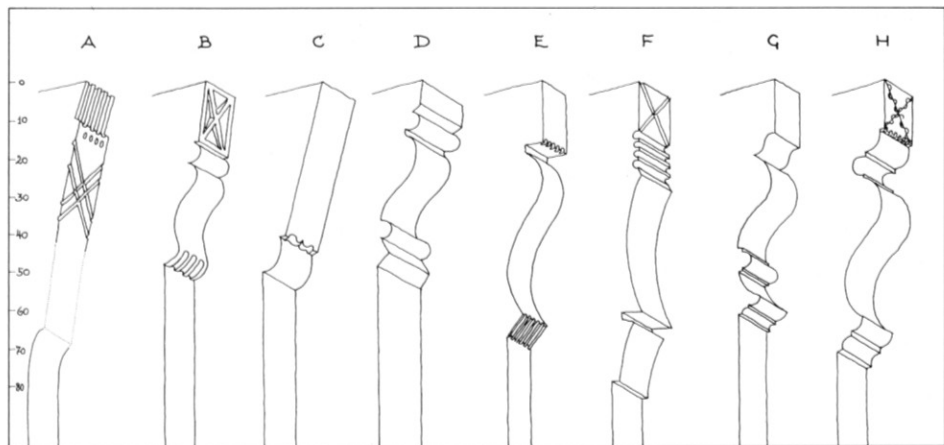


Fig. 53. Gavlnkægte. A og B findes på Bornholms Museum, men alder og herkomst er ukendt. A synes dog at være fra 1500-tallet og B måske fra 1600-tallet. C sidder på Rutsker kirkes klokketårn og kan være fra begyndelsen af 1600-tallet. D sidder på Østerlars kirkes klokketårn og er fra slutningen af 1600-tallet. E sidder på »Lybækkerlængen« i Rønne og er fra 1699. F viser en sjælden variant; den stammer fra Holmegård i Nyker, hvis alder er ukendt. G er typisk for den vestre del af Bornholm og H for den østre del. G og H er almindelige i de sidste årtier af 1700-tallet.

Gavle med konsolknægte er i øvrigt velkendt i arkitekturen helt tilbage til senmiddelalderen, især på de tyske bindingsværkshuse, som har været forbillede for mange danske købstadshuse.

Alder og form. Hvornår skikken med gavlnkægte er kommet til Bornholm vides ikke med sikkerhed. De tidligste eksempler sidder på klokketårnene ved Rutsker og Østerlars kirker, hvor de med rimelighed kan dateres til 1600-tallet. På Bornholms Museum opbevares et par meget gamle hjørnestolper, som vi desværre ikke kender alderen på. Dekorationerne taler dog for, at de kan være fra 1500-tallet. Fra omkring 1700 findes et par stykker, og fra sidste halvdel af

1700-tallet er der mange eksempler, som for en stor del endnu er bevaret på bygningerne.

Gavlnkægte af samme form som gårdenes har også været benyttet på huse i byerne. Der var en mængde varianter, men de fleste havde en stor svunget profil, som varieredes med forskellige detaljer. Der synes dog at have været to gængse former på øen, en vestlig og en østlig.

De senest daterede gavlnkægte er fra 1804, og man må anse skikken for ophørt omkring 1800. Som noget karakteristisk har de bornholmske væves udskårne gavlstykker samme dekoration som gavlnkægtene.

Om gavle se endvidere side 84 ff.

1800-tallets stuehuse i bindingsværk

I begyndelsen af 1800-tallet skiftede stuehusenes bindingsværk karakter. Fodtømmer og gavlnægte gik af brug, husene blev bredere, og tømmeret blev spinklere. Manglen på egetræ betød desuden, at andre træsorter som alm, ask og fyr blev brugt til tømmer. Den mere udbrede brug af mursten til tavlenes udmuring var formentlig årsag til, at overtavlenes oplængder af og til blev udeladt. Også hvad samlingerne angår, skete der ændringer. På Østlandet begyndte man o. 1830'erne at afbore løsholterne med to nagler. Det var en skik som derimod

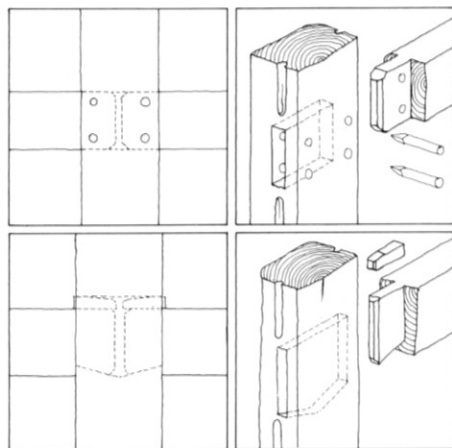


Fig. 54. Løsholtsamlinger. Begge former for tapsamlinger bliver almindelige fra midten af 1800-tallet. Den øverste med to nagler ses overvejende på Østbornholm. Den nederste tapsamling findes over hele øen. »Svalehalen«, den skrå afskæring, vender af og til opad. De viste riller på siden af stolperne er »mørtelnoter«. Disse fyldes med mørtel ved opmuringen og fastholder herved tavlene. Arringene i snitfladerne viser, hvordan tømmeret som regel blev skåret, d.v.s. altid med kernetræet udad og ofte marvskåret som vist på fig. 151.

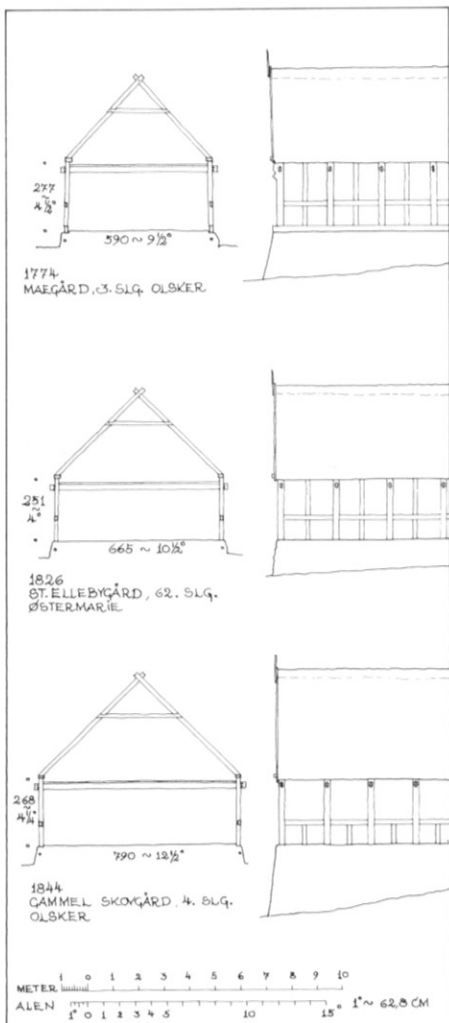


Fig. 55. Stuehusenes størrelser. De tre eksempler antyder den udvikling, der skete med husbredderne. 1700-tallets stuehuse er normalt 9 til 10 alen brede med stolpehøjder fra 4 til 4½ alen. Fagbredderne i sal og storstue ligger mellem 2½ til 3 alen, målt mellem stolperne. Een alen er sat til 62,8 cm, se målestok på tegningen. I 1800-tallets første halvdel blev stuehusene bredere, 10-11 alen, men sjældent højere end 4 alen. Senere blev husene op til 13½ alen brede, men ikke højere. Fagbredderne blev efterhånden ensartede på ca. 3 alen i alle fag.

sjældent ses andre steder på øen. Om- trent samtidig begyndte man at anvende en anden mere raffineret måde at samle løsholter og stolper på. Løsholtens tap blev udformet som en art svalehale og låst fast med en kile i taphullet. Herved blev afboring med nagler unødvendig, se figur 54. Det er foreløbig kun på Bornholm, at denne samling vides anvendt.

Den meget fornuftige skik at afslutte de udragende lejd-ender i gavlene med eg fortsatte frem til midten af 1800-tallet, men selve bræddegavlens udformning med notspær forblev uændret til det sidste, se fig. 56.

Varierende fagbredder

Det har tidligere været nævnt, at fagene i et stuehus havde forskellig bredde efter et næsten fast mønster. Dette var allerede almindeligt i 1700-tallets stuehuse og fortsatte frem til midten af 1800-tallet, hvorefter fagene fik mere ensartet bredde.

Salsfagene og storstuefagene havde samme bredde på 180-210 cm, det vil sige 2½-3 alen. I begge disse rum var bjælkerne fritspændende i hele husets bred-

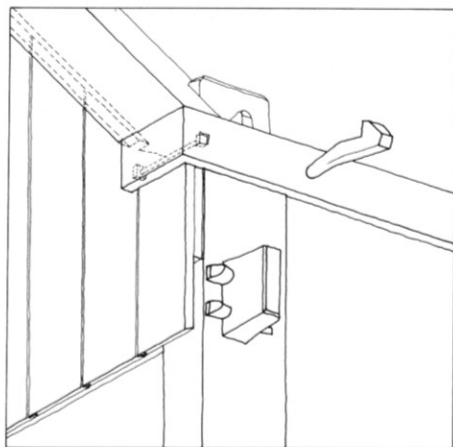


Fig. 56. Gavlhjørne. På mange af de senere bindingsværkslængser undlod man at afslutte lejden med et egestykke. Man afsluttede den tættere ved stolpen, glat med gavlsparret. For at undgå flækning af lejden satte man en bolt igennem yderst. Også på de seneste bygninger forsynede man gavlsparrene med en not til gavlbædderne. I kanten på lejden sidder en »våbor nagle«, hvorpå den første taglægte lå, se også figur 67.

de, og på de kraftige loftsbrædder lå den tærskede sæd. Det krævede derfor en forholdsvis lille bjælkeafstand. I fagene

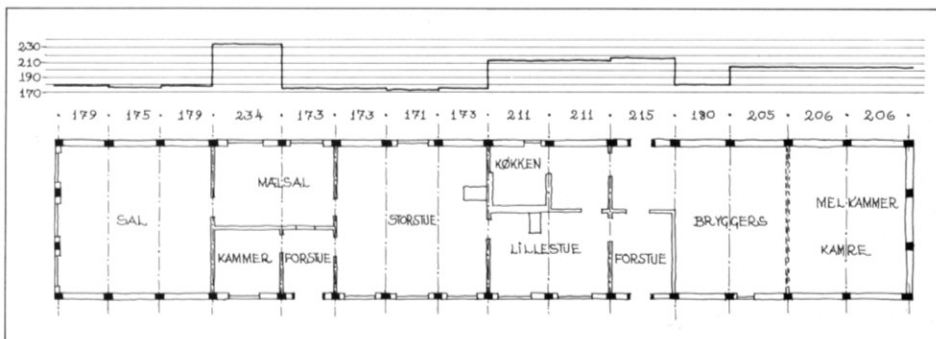


Fig. 57. Variierende fagbredder. Engegård, 31. slg. i Rutsker, opført 1844. Det var meget almindeligt, at fagenes bredder varierede på den måde, kurven illustrerer.

mellem sal og storstue, det vil sige i forstue, kamre og mælsal, kunne bredderne være forskellige. Dørfaget var ofte det smalleste og de øvrige lidt bredere. Her var bjælkerne understøttet af skillerum, og var der eetfagskamre, var disse fag gerne brede. Efter storstuen fulgte to brede fag med køkken og lillestue. Skorstensfaget op mod storstuen var ofte meget bredt af h.t. skorstenen. Bryggersendens fag var ret brede, og sommetider blev fagene bredere og bredere, op mod 270 cm ved gavlen. I bryggerset var der nemlig sjældent bræddeloft, måske et rafteloft, og derfor kunne der være langt mellem bjælkerne.

Senere, fra midten af 1800-tallet, byggede man med mere ensartede fagbredder på 203-210 cm. I de sene stuehuse med langsgående skillerum som understøttede bjælkerne, behøvede man ikke at tage så meget hensyn til bæreevnen, og det blev mere almindeligt, at samtlige fag i huset fik bræddeloft.

Murede gavle

Gavlene i det lerklinede bindingsværk var bygningernes mest udsatte del. Fra 1860'erne, da brændte sten blev billigere, blev det derfor almindeligt at opmure gavlene helt af mursten ved nyopførelser. Også mange ældre stuehuse fik gavlene skalmuret eller gavltømmeret udskiftet med grundmur, se figur 58. Stuehusene skiftede da helt karakter, og man kunne forveksle bygningen med et grundmuret hus. Dette var måske netop meningen, for det var på den tid finere at have et sådant hus. De murede gavle blev udstyret med gesimser, bånd og udkragninger, og måske en halvvalm, hvis taget samtidig fik tegl på.

For stuehusenes vedkommende blev grundmur i gavlene og bindingsværk i facaderne det sidste trin i udviklingen af bindingsværksbyggeriet. Udlænger og husmandssteder fortsatte man endnu i nogle årtier at bygge helt i bindingsværk, som omtalt på side 110.



Fig. 58. Muret gavl med mønstermurværk. Møllegård, 3. slg. Rø. Foto: BM, 1976.

1700- og 1800-årenes udlænger i bindingsværk

1700-tallet

Vi ved kun lidt om 1700-tallets udlænger. De få eksempler vi kender, viser dog, at konstruktionen i store træskelinger var lig stuehusenes, blot enklere og af simple tømmer, ligesom længerne var smalle og lave. Her benyttedes ikke fodtømmer, og kun sjældent har der været gavlnægte på udlængerne.

1800-tallet

Fra 1800-tallet har vi langt flere daterede bygninger. De tidligste er fra 1820'erne og viser et veludført tømmerarbejde. Til forskel fra stuehusene sker der i udlæ-

gerne flere væsentlige konstruktive ændringer op gennem århundredet, hvoraf sidebåndskonstruktionen vel er den mest bemærkelsesværdige.

Skråstivere. De store rum i korngulve og tærskeloe krævede en afstivning af længerne for at være stabile overfor stormvejr. Normalt afstives en bygning med tværgående skillevægge i forbindelse med loftsbrædderne. Når begge dele undlades, må der indsættes skråstivere mod gulvet. Sådanne skråstivere ses anvendt i en del udlænger fra første halvdel af 1800-tallet. Det var imidlertid ikke overalt på øen, at tømmerne havde denne skik, idet skråstivere sjældent ses på Nordlandet.

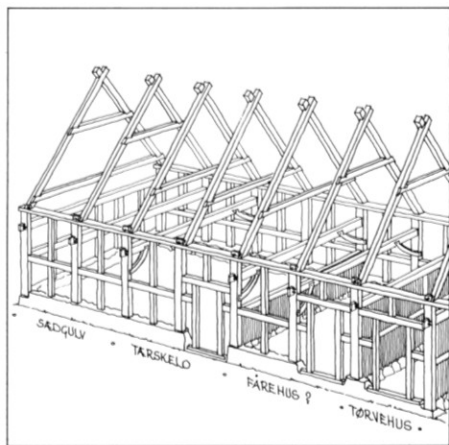


Fig. 59. Til venstre: Udlænge med skråstivere mellem stolper og bjælker, opført 1823 som vestre længe på Strandbygård, 16. slg. i Østerlars. Skråstiverne sidder ved de store rum i sæd gulv og lo, hvor der ikke er skillevægge som mellem fårehus og tørvehus. Ligesom mellem lo og fårehus sad der ofte en lav væg, en »bølk«, mellem sæd gulv og lo. Se også figur 37.

Til højre: I væggen mellem sæd gulv og tærskelo kunne der være to store skråstivere, og de trekantede felter kunne lukkes med lerklining. I det midterste felt kunne der også være en lav, klinet væg. Nederst var skråstiverne tappet ned i et kort tømmerstykke, se også figur 37 og 60. Aagård, 9. vgd. Klemensker. Foto: Hans Stiesdal, 1944.



Fig. 60. Hjortegård, 1. vgd. i Pedersker, søndre længe fra 1844. Midt i længen tre stolper med dobbelte bjælker, hvor der oprindeligt var kostald. Bemærk desuden vandbrædderne på gavl og østre længe til beskyttelse af undertavl. Kvistene er en senere tilføjelse, sikkert fra århundredskiftet. Tagstenene i tagfæsten er uden tvivl fra samme tidspunkt. Ældre foto.

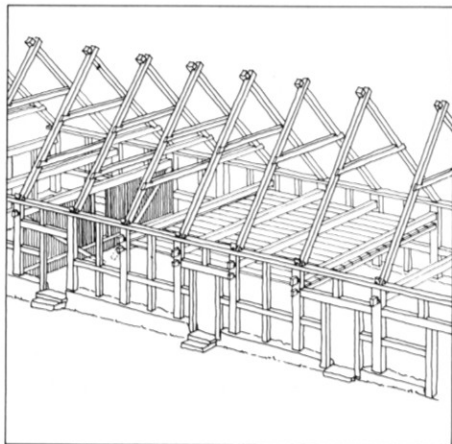


Fig. 61. Dobbelt bjælkelag. Over tre fag, hvor der formentlig har været en stald, ligger et loft på et ekstra sæt bjælker. På højere bygninger kunne der være større afstand mellem bjælkerne. Ved bygningens vestre gavl ligger et dybt sædgulv over to fag og dernæst to fag tærskelo uden bindbjælke men med skunke (lave hanebånd). Væggen mellem gulv og lo har to store skræstivere. Stalden har formentlig været begrænset af bræddevægge. Længen er opført 1856 som østre længe på Østre Ellebygård, Østermarie. Se også figur 38.

Dobbelte bjælker. En ejendommelig konstruktion med dobbelte bindbjælker bør omtales, selv om den ikke blev en udbredt byggemåde. Der kendes kun ganske få eksempler fra Pedersker, Olsker og Østermarie. De dobbelte bjælker blev kun lagt i fag, hvor der skulle være stald, idet de underste bjælker bar loftet. Formentlig har man gjort dette for at få et lavt loft, som kunne holde på varmen.

Sidebånd. Langt mere udbredt blev brugen af indvendige sidebånd til afløsning af løsholterne. Denne konstruktion dukkede op midt i 1800-tallet, vel for at spare tømmer og tømrerarbejde, og konstruktionen var desuden beregnet til murede tavler fra fodmur til lejd.

Det var en simplere konstruktion og af datiden lidt foragtet, som blandt andet Johan Hansen giver udtryk for i sine erindringer:

»Nu gøres det på en anden måde, som er meget hurtigere, men vistnok mindre solid. Et bindingsværkshus sammenføjes

nu på den måde, at stolperne blot indfældes i lejden. I stedet for løsholt bliver på den indvendige side et stykke træ, ca. 2 tommer tykt og 4 à 5 tommer højt, fastgjort med store søm i stolperne. Dette træstykke er så langt som hele huset. Der anbringes ikke oplængder. Når nu væggene bliver indmurede med brændte mursten, bliver det indvendige tværstykke skjult. Huset ser da ud som et grundmuret hus med stolper i. Altså en styg mellemtung mellem bindingsværk og grundmur.«

At sidebåndsvægge blev betragtet som ringere, viser også et par eksempler på længer, hvor facaden mod gårdspladsen har løsholter og oplængder, mens ydersiden mod marken har sidebånd.

Der findes to typer sidebåndskonstruktioner: een hvor alle stolper bærer bjælker, og een, som midt i faget har en »mellemostolpe« af lidt mindre dimensioner end hovedstolperne.

Arkitektonisk har sidebåndsbjgningerne enkle og smukke facader, og når

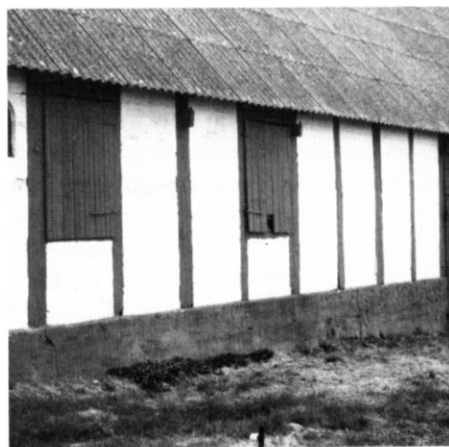


Fig. 62. Smedegård, 34. slg. i Rutsker, søndre længe med indvendige sidebånd og mellemstolper. Foto: B.M., 1977.

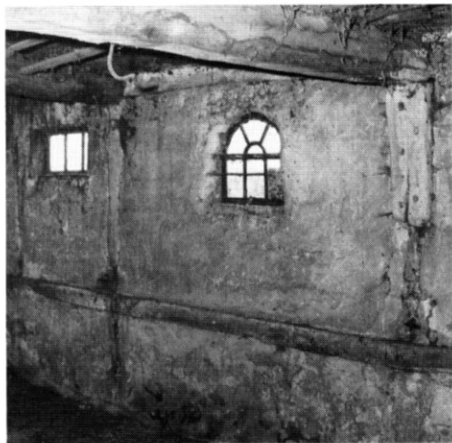


Fig. 63. Indvendigt sidebånd. Løkkegård, 27. slg. Rø. Foto: B.M., 1976.

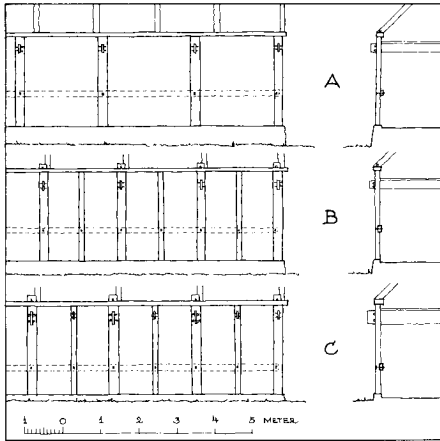


Fig. 64. Sidebåndskonstruktionerne A og B er de mest udbredte. C er usædvanlig med bjælker i mellemstolperne. Disse er dog kun opsat i kostaldsfagene, hvor der har været loft over. På eksemplet A står spærene uafhængigt af stolperne, hvis tapper derfor ikke stikker op over remmen; denne spærplacering er dog sjælden.

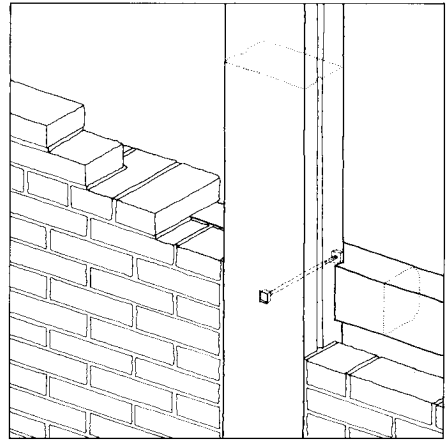


Fig. 65. Sidebåndskonstruktion. De gennemgående sidebånd er boltede fast til stolperne. I simple former kan de være spigret på. Hovedstolperne er som regel 8-9'' (20-22,5 cm) brede og 4-5'' (10-12,5 cm) tykke; mellemstolperne 6-7'' (15-17,5 cm) brede. Af og til er stolperne affyr, men fortrinsvis af eg, evt. alm. Sidebåndene er oftest af fyr eller gran, ca. 4x6'' (10x15 cm). På det viste eksempel er der udkraget et binderskifte ind over sidebåndet for at beskytte dette samt give murværket lidt stivhed. Som regel går halvtensmuren dog forbi uden dette skifte.

den er vel udført er konstruktionen næppe mindre solid, som Johan Hansen antydede, tværtimod.

Indvendige sidebånd blev tidligere brugt også andre steder i Danmark, især på Sjælland. Det er besynderligt, at de dukker op på Bornholm så sent. Præcis hvornår, hvordan og af hvem sidebåndene er indført her på øen ved vi ikke. Sidebåndsbygningerne har hidtil været upåagtede, men her er virkelig tale om noget særpræget, som nu ses alene på Bornholm.

Det er desuden kun på Bornholm, at man til det sidste blev ved at samle stolper og bjælker med gennemstukne bjæl-

kehoveder. I det øvrige land indførte man omkring 1800 den skik at lægge bjælkerne ovenpå lejden. Vi kender kun få bygninger, hovedsagelig i Rønne, hvor denne form er anvendt. Årsagen til at man på Bornholm ikke ændrede konstruktionen er uvis, men det kan hænge sammen med, at der på Bornholm ikke skete nogen udflytning af gårde i forbindelse med udskiftningen o. 1800. I det øvrige land, hvor tusinder af gårde skulle udflyttes fra landsbyerne og nybygges på den udskiftede jord, gav det anledning til nytænkning. De nye ideer er, uvist af hvilken grund, aldrig nået til Bornholm.